

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

*Նվիրվում է ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի
հիմնադրման 50-ամյակին*

№ 14

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

*Посвящается 50-летию основания факультета востоковедения
ЕГУ*

№ 14

Ереван
Издательство ЕГУ
2018

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

*Dedicated to the 50th anniversary of the foundation of the faculty
of Oriental Studies of YSU*

№ 14

YEREVAN
YSU PRESS
2018

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Մելքոնյան Ռուբեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր (խմբագիր)

Մելիքյան Գուրգեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Խառատյան Ալբերտ պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ

Սաֆրաստյան Ռուբեն պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Հովհաննիսյան Լավրենտի բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ

Հովհաննիսյան Դավիթ բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Սաֆարյան Ալեքսանդր պ.գ.թ., պրոֆեսոր

Ոսկանյան Վարդան բ.գ.թ., դոցենտ

Քոչարյան Հայկ պ.գ.թ., դոցենտ

Սարգսյան Լևոն պ.գ.դ., պրոֆեսոր

Կարապետյան Ռուբեն պ.գ.դ.

Տեր-Մաթևոսյան Վահրամ պ.գ.դ.

Գրեկյան Երվանդ պ.գ.դ.

Բեյկենկովա Մարիա բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ռուսաստան)

Կուզնեցով Վասիլի պ.գ.թ., դոցենտ (Ռուսաստան)

Էքմեքչյան Լեոնա PhD (ԱՄՆ)

Իլյա Յակուբովիչ բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Գերմանիա)

Ահմադջան Ղուրոնբեկով բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ուզբեկստան)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ ԵՊՀ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ 50-ԱՍՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻՆ</i>	11-12
---	-------

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Մկրտումյան Գայանե ՍՈՒՍՈՒԼՍԱՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՏՐՎԱԾ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ- ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԴԵՐԸ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ</i>	14-27
--	-------

<i>Ռաֆայելովա Քրիստինե ՍԱՐԴՈՒ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԲՆՈՐՈՇՈՂ ՀԱՄԵՍԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՐԱԲ ԵՎ ՀԱՅ ԼԵԶՎԱՍՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ</i>	28-39
--	-------

<i>Ikilikyan Sona ARAB-IRANIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE PERSIAN GULF NAMING DISPUTE</i>	40-54
--	-------

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռամագյան Սամվել

«ՔՅՈՌՕՂԼԻ» ԷՊՈՍԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐԸ ԵՎ XVII ԴԱՐԻ

ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....56-94

Հակոբյան Տաթևիկ

ԱԲԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՐՊԱՐԻ

ՎԵՐԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ (ՍԵԼԻՄ

ԴԵՐԻՆԳԻԼԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....95-110

Սարգսյան Տաթևիկ

ՊՈԼՍՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ-ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՎԵՐՁԻՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԶԱՎԵՆ ՏԵՐ-ԵՂԻԱՅԱՆ.....111-123

Աբրահամյան Մհեր

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ԲՈՆԻ ԿՐՈՆԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.....124-137

Պողոսյան Նաիրա

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ ՀԱԼԻԴԵ

ԷԴԻՓ ԱԴԸՎԱՐԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ.....138-151

Մելքոնյան Ռուբեն

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐ-ՔԵՄԱԼԱԿԱՆՆԵՐ. ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ

ԵՎ ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....152-165

Գևորգյան Արշակ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆ-
ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՎԱՐՉԱՊԵՏ ԱԴՆԱՆ ՄԵՆԴԵՐԵՄԻ ԵՎ ԳԱՐԵԳԻՆ
ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....166-178

Հովսեփյան Լևոն
ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ.....179-205

Դարբինյան Հայկ
«ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԺ» ԶՈՒԳԱԿՑՈՒՄԸ «ԿՈՇՏ ՈՒԺԻՆ».
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼԻԶԱՑՈՒՄԸ ԹՈՒՐԲԱԿԱՆՈՒՄ.....206-219

Գևորգյան Արշակ
«ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍԸ.
ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ
ԻԲՐԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ.....220-230

Հովհաննիսյան Գոռ
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1920-
ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ.....231-240

Հարությունյան Ավետիք
2015 թ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....241-250

Մարգարյան Հայկ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ251-263

Պետունց Արեն
ԱԶԳԱՅՆԱՍՏՈՒԿԱԿԱՆ ՆՈՐ ՈՒԺԻ ԲԵՄԵԼԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ 2018 թ. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....264-278

Մելքոնյան Մարիամ
ԿՆՈՋ ԷՄԱՆՍԻՊԱՅԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ ՄԻՂԻ
ՀԱԹՈՒՆԻ «ԱՂԵՐՄԱԳՐՈՒՄ».....279-288

Պետրոսյան Ամալյա
XVIII ԴԱՐԻ ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....289-298

Խաչատրյան Շուշան
ՄՈՒԽԹԱՐ ԱՌԻԵՁՈՎԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....299-314

Մովսիսյան Լիլիթ
ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՎ ԱՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ԼԵԶՎԻ
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ԶՈՒԳԱՐԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ.....315-328

*Хабидуллина Элмира **
 ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ
 ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С ТАТАРСКОГО
 ЯЗЫКА НА ТУРЕЦКИЙ.....329-335

Քոչարյան Հայկ, Գևորգյան Աննա
 ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԱՂԲԵՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱՅՌ
 ԳՈՐԾՈՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
 ՇԱՀԵՐԻ ՎՐԱ.....336-356

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Vardanyan Aharon
 SOME REMARKS ON THE SOCIOLINGUISTIC
 SITUATION IN XALXĀL.....358-365

Տոնոյան Արտյոմ
 ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ ԲՈՒՆ ԱՊԱՌՆԻ
 ԺԱՄԱՆԱԿԱԶԵՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ
 ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ.....366-380

Բիանջյան Հասմիկ
 ՍԵՅՅԵԴ ՍՈՀԱՍՄԱԴ ԱԼԻ ՋԱՄԱԼՋԱԴԵԻ ԴԵՐԸ 19-ԸՂ
 ԴԱՐԻ ՎԵՐՁԻ և 20-ԸՂ ԴԱՐԻ ՄԿԶԲԻ ՊԱՐՄԻՑ
 ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎԻ ՆՈՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ.....381-392

Խաչատրյան Ջարոուհի
 ԹՅՈՒՐԲԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՁԻԱՆՈՒՆՆԵՐԸ
 ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ.....393-402

Դավթյան Սոնա

*ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՆՎԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՍԿԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲՈՒՍԱՆՎԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ.....* 403-419

Կոստանյան Վահան

*ԱՅՐՈՒՄՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ
ԵՎ ՑԵՂԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....* 420-430

Գեղամյան Աստղիկ

ՄԻՐԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ «ՇԱՀՆԱՍԵ»-ՈՒՄ..... 431-440

Պետրոսյան Լիանա

*ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԸ
Մ. ԱՀՄԱԴԻՆԵԺԱԴԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (2005-2013 ԹԹ.).....* 441-449

Կոստանյան Վահան

ԱՅՐՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՑԱՐԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ..... 450-456

Брутян Ануш

*ПЕРСПЕКТИВЫ РОССИЙСКО-ИРАНСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА ПОСЛЕ ПОДПИСАНИЯ СВПД.....* 457-471

Khorikyan Hovhannes

ON THE LOCATION OF THE NEPHTHALITES..... 472-486

**«ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՄՍԸ.
ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ**

*Բանալի բառեր՝ Արդարություն և զարգացում կուսակցություն,
Ռեջեփ Թայիփ Էրդոդան, թուրքական պահպանողականություն,
պահպանողական ժողովրդավարություն, հիբրիդային ռեժիմներ*

2001 թ. օգոստոսի 14-ին Անկարայի «Բիլքենթ» հյուրանոցի դահլիճում 74 հոգուց բաղկացած հիմնադիրների խորհուրդն¹ ազդարարեց նոր՝ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ) կազմավորումը: Նորաստեղծ այդ քաղաքական ուժին վիճակված էր դառնալ նոր հազարամյակի սկզբի թուրքական քաղաքական թատերաբեմի գլխավոր դերակատարը: Չնայած կուսակցությունն ու դրա առաջնորդ Ռեջեփ Թայիփ Էրդոդան

* ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թուրքագիտության ամբիոնի
ասպիրանտ, էլ. փոստ՝ a.gevorkian@ysu.am

¹ Նրանց թվում էին նաև 2001 թ. հունիսի 22-ին Թուրքիայի սահմանադրական դատարանի որոշմամբ փակված «Առաքինություն» կուսակցության նորարարական թևը (թրք.՝ «yenilikçiler»), ինչպես նաև ԹԱՄԺ այլ («Մայր հայրենիք» և «Ճշմարիտ ուղի») կուսակցությունները ներկայացնող մի քանի տասնյակ պատգամավորներ: Հիմնադիրների ամբողջական ցանկը տե՛ս «Adalet ve Kalkınma Partisi kuruldu», Hürriyet, 14, 08, 2001, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-ve-kalkinma-partisi-kuruldu-10009> (հասանելի է՝ 03, 11, 2018): Խոսելով առաջին սերնդի կուսակցականների մասին՝ Էրդոդանն ինքն առանձնացնում է Արդուլլահ Գյուլի, Արդուլլաթիֆ Շեների, Արդուլլաթիբ Աքսուի, Ջեմիլ Չիչեքի, Մելի Գյոքչեքի, Իսմայիլ Քահրամանի, Ալթան Քարափաշաօղլուի, Բյուլենթ Առնչի և Արդուլլահ Չալըշբանի անունները: Տե՛ս Tekin Ü., AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği, Ankara, 2004, s. 73:

սկզբից նեթ չէին թաքցնում իրենց քաղաքական հավակնությունները, ԱԶԿ վերնախավը ստեղծումից հետո միառժամանակ խուսափում էր սեփական գաղափարական ուղղվածությունը հստակորեն տարրորոշելուց²: Էրդողանի վաղ շրջանի ելույթները անուղղակիորեն մատնանշում են նորաստեղծ կուսակցության շարքերում քաղաքական ինքնության որոնումների և գաղափարական համադրականության որոշ դրսևորումներ: Այս համատեքստում հատկապես բնութագրական է հնչում նրա հետևյալ միտքը. «Աթաթյուրքից սկսած՝ Ինյոնյուի, Մենդերեսի, Էջնիթի, Դեմիրելի, Չիլերի, Յըլմազի, Էրբաքանի դրական կողմերը միավորելով՝ ցանկանում եմ մի նոր քաղաքականություն ստեղծել»³: 2002 թ. Թուրքիայի խորհրդարանական ընտրությունների նախաշեմին ԱԶԿ-ականների քաղաքական բառապաշարում մի շարք այլ ձևակերպումների թվում պարբերաբար հանդիպում էին նաև «ժողովրդավարություն» և «պահպանողականություն» եզրերը⁴: Սակայն միայն իշխանության գալուց հետո է լայն զանգվածներին ներկայացվում գրավոր մի տեքստ, որն, ըստ էության, կուսակցության քաղաքական ինքնության հռչակագիրն էր: 2003 թ. վարչապետ Էրդողանի ներածական խոսքով լույս է տեսնում նրա քաղաքական խորհրդական Յալչըն Աքդողանի «Պահպանողական

² St' u Fedayi C., AKP'nin Siyasal Kimligi Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin, Muhafazakâr Düşünce, sayı 1(1), 2004, s. 151.

³ Çakır R., Çalmuk F., Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü, İstanbul, 2001, ss. 178-179.

⁴ Ինքն Էրդողանը «պահպանողական ժողովրդավարություն» եզրն ի թիվս այլնի կիրառել է կուսակցության հիմնումից գրեթե անմիջապես հետո, օրինակ՝ 2001 թ. սեպտեմբերի 13-ին՝ ՌԴ դեսպան Ալեքսանդր Լեբեդևի հետ հանդիպման ժամանակ: St' u “Erdoğan: AKP din eksenli bir parti değil”, Hürriyet, 13, 09, 2001, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-akp-din-eksenli-bir-parti-degil-15612> (հասանելի է՝ 03, 11, 2018):

ժողովրդավարություն» աշխատությունը⁵: Այն ազատական պահպանողականության դիրքերից⁶ տեսական հիմնավորումներ է բերում՝ ըստ էության վերհանելով ԱԶԿ քաղաքական ինքնության բաղադրատարրերը: 2004 թ. հունվարի 15-ին, Էլույթ ունենալով «Պահպանողականություն և ժողովրդավարություն» միջազգային սիմպոզիումի ժամանակ, Էրդոհանը նշում է, որ իրենց պահպանողական ժողովրդավարությունը հիմնված է հասարակության մեծ մասի ցանկության վրա, այն է՝

- *«արդիականացման, որը չի բացառում ավանդույթները,*
- *համընդհանրության, որն ընդունում է տեղայնականը,*
- *ռացիոնալության, որը չի մերժում աստվածային իմաստը,*
- *փոփոխության, որը ծայրահեղական չէ»⁷:*

Թվարկված այս տարրերի ներդաշնակ համադրության որոնումը թուրքական քաղաքական մտքի համար ամեննին նոր չէ: Քեմալական շրջանի հանրապետական պահպանողականության հայտնի գաղափարախոս Փեյամի Սաֆայի խոսքերով՝ Թուրքիայի աշխարհագրությունն ու պատմությունը պարտադրում են *«սրտով կապվել Արևելքի, մտքով՝ Արևմուտքի հետ, հավատալ ինչպես արևելքի՝ մտածելով ինչպես արևմուտքի»⁸*

Այսօր՝ Թուրքիայում իշխող քաղաքական ուժի ստեղծումից 18 տարի անց էլ, անկախ որոշ ուսումնասիրողների կողմից ԱԶԿ-ին տրվող արդարացի և չարդարացված բնութագրումներից (*«իսլամական ժողովրդավարներ»⁹, «իսլամամետներ»¹⁰,*

⁵ St' u Akdoğan Y., Muhafazakar Demokrasi, Ankara, 2003.

⁶ St' u Bora T., AKP ve Muhafazakâr Demokratiğin Sınırları, Karizma, sayı 5(17), 2004, s. 38.

⁷ Erdoğan R. T., Ülke Konuşmaları: 2003-2007, Ankara, 2008, ss. 286-287.

⁸ Safa P., Din, İnkılap, İrtica, İstanbul, 1999, s. 87.

⁹ St' u, օրինակ, Tepe S., Turkey's AKP: A Model 'Muslim-Democratic' Party?, Journal of Democracy, vol. 16(3), 2005, pp. 69-82.

«նեոիսլամիստներ»¹¹, «նեոսամանիստներ»¹², «նեոֆաշիստներ»¹³ և այլն), «պահպանողական ժողովրդավարությունը» շարունակում է համարվել կուսակցության քաղաքական ինքնության առնվազն պաշտոնական հիմքը¹⁴: Այս ողջ ընթացքում ԱԶԿ գաղափարախոսությունը ներկայացվել է իբրև «*քաղաքական նոր փիլիսոփայություն և ուճ*»¹⁵: Այս համատեքստում ուշագրավ է կուսակցության առաջին համագումարի ընթացքում Ռ. Թ. Էրդողանի ելույթի հետևյալ հատվածը. «*Իբրև «պահպանողական ժողովրդավար» ներկայացող մեր կուսակցությունը, պահպանողական մտքի և քաղաքական գործընթացների միջև ամուր հանգուցակետեր ստեղծելով, Թուրքիայի առջև միանգամայն նոր քաղաքական մի հեռանկար է առաջադրել*»¹⁶:

¹⁰ Տե՛ս, օրինակ, Kirdiş E., Drhimeur A., The rise of populism? Comparing incumbent pro-Islamic parties in Turkey and Morocco, Turkish Studies, vol. 17(4), 2016, pp. 599-617.

¹¹ Տե՛ս, օրինակ, Bora A., Çalışkan K., What is Under a Headscarf? Neo-Islamist vs. Kemalist Conservatism in Turkey, The Arab Studies Journal, vol. 15/16(2/1), 2007-2008, pp. 140-155.

¹² Տե՛ս, օրինակ, Volfová G.Ö., Turkey's Middle Eastern Endeavors: Discourses and Practices of Neo-Ottomanism under the AKP, Die Welt des Islams, vol. 56 (3-4), 2016, pp. 489-510.

¹³ Տե՛ս, օրինակ, Demir F., From Islamic Renaissance to Neo-fascism in Turkey, Review of Middle East Studies, vol. 50(2), 2017, pp. 186-194.

¹⁴ ԱԶԿ «պահպանողական-ժողովրդավար» լինելու փաստը, ի թիվս այլնի, ամրագրված է նաև կուսակցության Թուրքիայի Հանրապետության 100-ամյակին ընդառաջ ընդունված «2023 քաղաքական տեսլական» հռչակագրի առաջին պարբերությունում: Տեքստը տե՛ս ԱԶԿ պաշտոնական կայքում՝ <https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/> (հասանելի է՝ 03, 11, 2018):

¹⁵ Çağliyan-İçener Z., The Justice and Development Party's Conception of "Conservative Democracy": Invention or Reinterpretation?, Turkish Studies, vol. 10(4), 2009, s. 597.

¹⁶ Տե՛ս Günel E., Türkiye'de Siyasal Partiler ve Güncel Sorunları, Ankara, 2006, ss. 266-267.

Ընդունված է համարել, որ այդ փիլիսոփայությունը համադրում է արևմտյան հայացքները թուրքական արժեքների հետ¹⁷:

Միաժամանակ, պետք է հաշվի առնել, որ հակառակ ժողովրդավարության արևմտաեվրոպական մոդելների, թուրքական ընտրազանգվածի համար կուսակցության խարիզմատիկ առաջնորդն ավանդաբար անհամեմատ ավելի էական է, քան դրա քաղաքական ինքնությունը: Այս հանգամանքը 20-րդ դարի երկրորդ կեսից մշտապես Թուրքիայի քաղաքական զարգացումների առանցքում է եղել: Ինչպես նշում է Ջեմ Էրօղուլը, 1950 թ. ընտրությունների ժամանակ ևս Ժողովրդավարական կուսակցության նշանակալիորեն ավելի ազատական և ժողովրդավարական ծրագիրը գտնվում էր դրա առաջնորդների կերպարի ստվերում¹⁸: Ժամանակի որոշ ուսումնասիրողներ վաղ շրջանի Էրդողանին համարում էին անգամ Մենդերեսի, («Քարաջաօղլանի» շրջանի) Էջևիթի, (1960-ականների շրջանի) Դեմիրելի և Օզալի յուրահատկությունները համադրող մի կերպար¹⁹: Կարելի է համաձայնել, որ կար նախ «Թայփիը», հետո ծնվեց ԱԶԿ-ն, ապա՝ «պահպանողական ժողովրդավարությունը»²⁰:

Թեև սեփական գաղափարախոսությունն ԱԶԿ-ականների կողմից ներկայացվում է իբրև լիովին նոր և բացառիկ քաղաքական

¹⁷ Հետաքրքրական է ներկայում ընդդիմադիր Ժողովուրդների ժողովրդավարական կուսակցությունից ԹԱՄԺ պատգամավոր, ԱԶԿ հիմնադիր փոխնախագահ (2001-2008 թթ.) Դենգիր Միր Մեհմեթ Ֆըրաթի ձևակերպումը, թե կուսակցության քաղաքական ինքնությունը «պահպանողականության ու ժողովրդավարության սինթեզ է, որ կապում է ավանդական թուրքական արժեքները և եվրոպական պահպանողականության տարրերը»: St' u Genel Başkan Yardımcısı Dengir Mir Mehmet Fırat, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu, İstanbul, 2004, s. 20.

¹⁸ St' u Eroğul C., Demokrat Parti, Ankara, 1970, s. 13.

¹⁹ St' u Yalsuzuçanlar S., İslamcı/Milliyetçi/Sağ Siyaset'in yeni adı: Muhafazakâr Demokrasi, Karizma, sayı 17, 2004, s. 16.

²⁰ St' u Fedayi C., նշված հոդ., էջ 155:

Ֆենոմեն, դրա շուրջ դիսկուրսում օգտագործվող փաստարկներն ու բառապաշարը ամբողջովին տեղավորվում են թուրքական պահպանողական մտքի շրջանակում: ԱԶԿ կազմավորման շրջանում «Զաման» պարբերականի սյունակագիրներից մեկի քարձրածայնած քնորոշմամբ՝ «պահպանողական ժողովրդավարությունն ԱԶԿ կողմից ներմուծված նորարական ֆենոմենն չէ, պատմական է, ներկայացնում է 1946 թ. [բազմակուսակցական քաղաքական համակարգի անցնելուց, — Ա. Գ.] ի վեր թուրքական ժողովրդավարության պատմության հիմնական երակներից մեկը»²¹: Ավելին, զուտ գաղափարական բաղադրիչի առումով Էրդոհանի գլխավորած կուսակցությունը մայրցամաքային Եվրոպայի պահպանողական ավանդույթից ավելի կրում է հանրապետական շրջանի մտածողներ Մեհմեթ Աքիֆ Էրսոյի և Նեջիփ Ֆազլի Քըսաքյուրեքի²² ազդեցությունը²³:

Պահպանողական ժողովրդավարության կայացման հիմնական գաղափարական խոչընդոտը դրա՝ քեմալականության 6 հիմնասյուներից աշխարհիկությանը չհամապատասխանելու

²¹ Dayı İ.D., AK Parti: Müslüman Demokrat Mı Muhafazakar Demokrat Mı?, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu, s. 307.

²² Երկու հեղինակները պարբերաբար մեջբերվում և արժևորվում են Էրդոհանի հրապարակային ելույթներում: Տե՛ս, օրինակ, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Mehmet Akif’i geleceğe taşımalyız”, Sabah, 26, 12, 2018, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/12/26/cumhurbaskani-erdogan-mehmet-akifi-gelecege-tasimaliyiz> (հասանելի է՝ 03, 11, 2018), “Cumhurbaşkanı Erdoğan Necip Fazıl’ın hitabesini okudu!”, Sabah, 11, 05, 2018, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/05/11/cumhurbaskani-erdogan-necip-fazilin-o-siirini-okudu> (հասանելի է՝ 03, 11, 2018): Որոշ հեղինակներ Նեջիփ Ֆազլիին համարում են անգամ Էրդոհանի գաղափարական «մուսան»: Տե՛ս Singer S.R., Erdogan’s Muse: The School of Necip Fazil Kisakurek, World Affairs, vol. 176(4), 2013, pp. 81-88.

²³ Տե՛ս Uluçakar M., Muhafazakâr Demokrasi Söylemi Üzerine Bir İnceleme, Alternatif Politika, sayı 10(3), 2018, s. 363.

վերաբերյալ մեղադրանքներին հակադարձելն էր²⁴: Այդ ճանապարհին ԱԶԿ-ն մշտապես շեշտադրել է «laikçilik»-ը (գաղափարախոսական աշխարհիկություն) «laiklik»-ից (իրական աշխարհիկություն) տարբերելու անհրաժեշտությունը՝ կրոնի և պետության որակական տարանջատման ամերիկյան (չեզոք) մոդելի համանմանությամբ²⁵: Աքդոդանը նույնպես շեշտում է, որ պահպանողական ժողովրդավարությունը չի ընդունում աշխարհիկության՝ իբրև քաղաքական գործիքի կիրառումը²⁶: Այս տեսակետից ուշագրավ է թուրք քաղաքագետ Թանրլ Բորայի տեսակետը, թե. *«ազգայնականությունը, պահպանողականությունն ու իսլամականությունը ոչ թե դիրքորոշում են, այլ վիճակներ, ճիշտ ֆիզիկայի նյութի վիճակների նման՝ պինդ, գազային, հեղուկ: Ազգայնականությունը, պահպանողականությունն ու իսլամականությունը թուրքական աջերի տարբեր վիճակներն են, որոնք կարող են փոխակերպվել մեկը մյուսի»*²⁷: Ավելին, անգամ իսլամն ու հանրապետական

²⁴ Էրդոդանն իր հրապարակային գործունեության վաղ շրջանում հայտնի էր դեռ 1990-ականների սկզբին հնչեցրած սկանդալային «և՛ աշխարհիկ, և՛ մուսուլման չեն լինում» (թրք.՝ «Hem laik hem Müslüman olunmaz») արտահայտությամբ: 1997 թ. դեկտեմբերին Սղերթում նա հրապարակայնորեն ընթերցել էր Զիա Գյոքալփի «Զինվորի աղոթքը» (թրք.՝ «Asker Duası») բանաստեղծության փոփոխված տարբերակը, որն ընդգծված իսլամական տարրեր էր պարունակում: Այս միջադեպի կապակցությամբ Դիարբեքիրի պետանվտանգության դատարանն Էրդոդանին մեղավոր էր ճանաչել ԹԲՕ-ի 312-րդ հոդվածի 2-րդ կետի հատկանիշներով (կրոնական կամ ռասայական աստելության քարոզ)՝ դատապարտելով նրան 10 ամսվա ազատազրկման: Տե՛ս Serter N., Dinde siyasal İslam tekeli, İstanbul, 2010, s. 134.

²⁵ Տե՛ս Kaboğlu İ. Ö., Laiklik ve Demokrasi, Ankara, 2001, s. 175-178.

²⁶ Տե՛ս Akdoğan Y., նշված աշխ., էջ 132:

²⁷ Bora T., Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık, İstanbul, 1999, s. 8.

աշխարհիկությունը պետք է դիտարկել իբրև «նույն պատմական ընդհանրության տարբեր համակյաց հատվածներ»²⁸:

Հիմնադրման պահից նաքշբանդիա սուֆիական միաբանության հետ սերտ առնչություն ունեցող²⁹ ԱԶԿ գաղափարական այս համակեցությունը ոմանց կողմից մեկնաբանվում էր անգամ իբրև «թաքիայի» դրսևորում³⁰: Սա ցույց է տալիս, որ լիբերալ ժողովրդավարության և իսլամական պահպանողականության միջև ընկած³¹ գաղափարախոսությունն ԱԶԿ-ին «ռեալպոլիտիկի» տարբեր իրավիճակներում ազատորեն մանրելու հնարավորություն էր ընձեռում: Ընդ որում, պահպանողական ժողովրդավարության սահմանները էրդոզանի և կողմնակիցների իշխանության տարբեր տարիներին նշանակալիորեն տարբերվել են: Որպես ԱԶԿ ներսում գաղափարախոսական խզման պայմանական սահման կարելի է ընդունել 2007 թ. հուլիսյան համապետական ընտրությունները:

²⁸ St' u Yavuz H., Introduction: The Role of the New Bourgeoisie in the Transformation of the Islamic Movement, in Yavuz M. H. (ed.), The Emergence of New Turkey, pp. 1–23, Utah, p. 8.

²⁹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Քարտաշյան Ա., Մարտիրոսյան Ա., Թուրքիայում իշխող Արդարություն և զարգացում կուսակցության և նաքշբանդիա սուֆիական տարիկաթի փոխհարաբերությունների շուրջ, ԵՊՀ ՔՄՀԿ վերլուծական տեղեկագիր, հ. 5, 2010, էջ 84-101:

³⁰ St' u, օրինակ, “Erdoğan takiyeci”, Hürriyet, 01, 06, 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-takiyeci-9069938> (հասանելի է՝ 03, 11, 2018): Թաքիան (արաբ․` تقيية, թուրք.՝ takiye) արտաքին միջավայրից սպառնացող վտանգի պայմաններում մուսուլմանի կողմից սեփական հավատքն առեքես ուրանալու երևույթն է: St' u Strothmann R., “Takıyya” in Bearman P. J., Bianquis Th., Bosworth C. E., Donzel E. van and W. P. Heinrichs (eds.), Encyclopaedia of Islam, 2nd ed., vol. 10, pp. 134-136.

³¹ Թոմաս Սմիթն այդ համակեցությունը դիպուկ կերպով բնորոշում է իբրև դրություն «Ալլահի և Աթաթուրքի միջև»: St' u Smith W. T., Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey, The International Journal of Human Rights, vol. 9(3), 2005, pp. 307–325.

Եթե մինչ այդ պահպանողական ժողովրդավարությունը հանդես էր գալիս իբրև թուրքական տարրասեռ հասարակությունը միավորելու խորհրդանիշ (օգտագործելով այնպիսի հասկացություններ ինչպիսիք են՝ «համաշխարհայնություն», «հանդուրժողականություն», «երկխոսություն», «Եվրոպա» և այլն), ապա դրանից հետո այն դարձավ տարամերժողականության և ավտորիտարիզմի քարոզի գործիք (հասարակությունը բաժանելով «մենք»-ի և «նրանք»-ի)³²:

Ամփոփելով նշենք, որ 2016 թ. ռազմական հեղաշրջման փորձից հետո կայուն քայլերով հակաժողովրդավարական պոպուլիզմի³³ ուղին բռնած Թուրքիայում գաղափարախոսությունները մղվել են քաղաքական գործընթացների ետնաբեմ: Կարծիքներ են հնչում անգամ, որ այսուհետ «երդողանականությունն» է Թուրքիայի պաշտոնական գաղափարախոսությունը³⁴: Իսկ ԱԶԿ պաշտոնական քաղաքական ինքնություն համարվող պահպանողական ժողովրդավարությունը, իր ստեղծման պահից հարմարեցված լինելով արդեն իսկ գոյություն ունեցող կուսակցությանը և դրա առաջնորդին, ներկայում հիշեցնում է լոկ «դատարկ խորհրդանիշ»³⁵:

³² St' u Alpan B., From AKP's 'Conservative Democracy' to 'Advanced Democracy': Shifts and Challenges in the Debate on 'Europe', South European Society and Politics, vol. 21(1), 2016, pp. 15-28.

³³ St' u Rogenhofer J. M., Antidemocratic Populism in Turkey after the July 2016 Coup Attempt, Populism, vol. 1(2), 2018, pp 116-145.

³⁴ St' u Akyol M., "Erdoganism [noun]", Foreign Policy, 21, 07, 2016,

<https://foreignpolicy.com/2016/06/21/erdoganism-noun-erdogan-turkey-islam-akp/> (հասանելի է՝ 03, 11, 2018): St' u նաև Yilmaz I., Bashirov G., The AKP after 15 years: emergence of Erdoganism in Turkey, Third World Quarterly, vol. 39(9), pp. 1812-1830.

³⁵ Դատարկ, բովանդակություն չունեցող խորհրդանիշի քաղաքագիտական ներկա իմաստավորման համար տե՛ս Wullweber J., Global politics and empty signifiers: the political construction of high technology, Critical Policy Studies, vol. 9(1), 2014, pp. 78-96:

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕНИЯ ПАРТИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ И РАЗВИТИЯ: КОНСЕРВАТИВНАЯ ДЕМОКРАТИЯ – КАК ПОЛИТИЧЕСКОЕ САМОСОЗНАНИЕ

Геворкян Аршак
(Резюме)

Яркое восхождение Партии справедливости и развития (ПСР) в начале нового тысячелетия ознаменовало начало новой эпохи в политической жизни Турции. После триумфа на всеобщих выборах 2002г. ожидалось, что консервативная демократия, как официальное политическое самосознание, станет символом совместимости ислама и демократии. Несмотря на все положительные оценки, разворот Турции в сторону авторитаризма, который наблюдается в последние годы, только подтверждает подозрения, что ПСР использует консервативную демократию как завесу для сокрытия политического партикуляризма своего лидера. Данная работа исследует корни политической философии ПСР, как неоднородный симбиоз консервативного национального самосознания и универсальных принципов либеральной демократии западного типа.

IDEOLOGICAL CONTEXT OF THE ESTABLISHMENT OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY: CONSERVATIVE DEMOCRACY AS A POLITICAL IDENTITY

Gevorkian Arshak
(Summary)

Blazing emergence of the Justice and Development Party (JDP) at the dawn of new millennium heralded the beginning of a new epoch in Turkish political life. Following the triumph in the 2002 general elections, its official political identity of “Conservative democracy” became what was

expected to be a trademark of the compatibility of Islam and democracy. Despite all optimistic assessments, Turkey's authoritarian turn in recent years just reaffirmed suspicions about conservative democracy being used by JDP as a veil to conceal political particularism of its leader. The paper examines the roots of JDP's political philosophy as a heterogeneous symbiosis of conservative national identity and the universal principles of Western-type liberal democracy.